

ONA TILI DARSLARIDA PUBLITSISTIK MATNLAR VOSITASIDA
O‘QUVCHILARNING TANQIDIY TAFAKKURI VA MUSTAQIL XULOSA
CHIQARISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Abdullayeva Xoticha G‘ayratovna

Tadqiqotchi:

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ona tili darslarida publitsistik matnlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning tanqidiy tafakkuri, axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Publitsistik matnlarning lingvistik, mazmuniy va kommunikativ imkoniyatlari tahlil qilinib, ularni ta’lim jarayoniga tatbiq etishning samarali usullari tavsiya etiladi. Shuningdek, muammoli savollar, qiyosiy tahlil, munozara va dalillar xaritasi kabi metodlarning o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirishdagi ahamiyati ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *ona tili ta’limi, publitsistik matn, tanqidiy tafakkur, mustaqil fikrlash, dalillash, axborot tahlili, kommunikativ kompetensiya, matn tahlili, xulosa chiqarish.*

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы развития критического мышления учащихся, навыков анализа информации, оценки аргументов и самостоятельного формулирования выводов посредством использования публицистических текстов на уроках родного языка. Анализируются лингвистические, содержательные и коммуникативные возможности публицистических текстов, а также предлагаются эффективные методы их применения в образовательном процессе. Кроме того, раскрывается значение таких методов, как проблемные вопросы, сравнительный анализ, дискуссия и карта аргументов, в активизации мыслительной деятельности учащихся.*

Ключевые слова: *обучение родному языку, публицистический текст, критическое мышление, самостоятельное мышление, аргументация, анализ информации, коммуникативная компетенция, анализ текста, формулирование выводов.*

Abstract. *This article examines the development of students’ critical thinking, information analysis, evidence evaluation, and independent conclusion-drawing skills through the use of journalistic texts in native language lessons. It analyzes the linguistic, content-related, and communicative potential of journalistic texts and recommends effective methods for incorporating them into the educational process. Furthermore, the article highlights the importance of such methods as problem-based questioning, comparative analysis, discussion, and argument mapping in promoting students’ thinking and cognitive engagement.*

Keywords: *native language education, journalistic text, critical thinking, independent thinking, argumentation, information analysis, communicative competence, text analysis, drawing conclusions.*

Kirish. Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirishi emas, balki egallagan bilimlarini turli hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishi, axborotlarni tahlil qilishi, o‘z fikrini asoslab berishi va mustaqil qaror qabul qilishi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ona tili ta’limida o‘quvchining nutqiy faoliyatini rivojlantirish bilan bir qatorda, uning tafakkurini faollashtirish, matn mazmunini chuqur anglash va fikrlar o‘rtasidagi mantiqiy munosabatlarni aniqlashga alohida e’tibor qaratish lozim.

Bu borada publitsistik matnlar muhim didaktik vosita hisoblanadi. Chunki ularda jamiyat hayotidagi dolzarb masalalar, ijtimoiy muammolar, inson va jamiyat munosabatlari, ma’naviy qadriyatlar hamda zamonaviy voqelik turli nuqtayi nazarlardan yoritiladi. Bunday matnlar bilan ishlash jarayonida o‘quvchi nafaqat til birliklarini o‘rganadi, balki muallifning maqsadini anglash, fikrlarning ishonchliligini baholash, dalil va munosabatni farqlash hamda o‘z xulosasini shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shu sababli publitsistik matnlarni ona tili darslariga maqsadli ravishda kiritish o‘quvchilarning o‘qib tushunish, tahliliy fikrlash va muloqot madaniyatini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri sanaladi.

Tadqiqot metodologiyasi va materiallari. Publitsistik uslub ijtimoiy hayotga oid masalalarni yoritish, jamoatchilik e’tiborini muayyan muammoga qaratish va o‘quvchida yoki o‘quvchida emas, balki keng kitobxonlar ommasida muayyan munosabatni shakllantirishga xizmat qiluvchi nutq uslublaridan biridir. Gazeta maqolalari, tahliliy chiqishlar, ocherklar, muammoli maqolalar va ommabop ijtimoiy materiallar publitsistik matnlarning keng tarqalgan ko‘rinishlaridir.

Publitsistik matnlarning o‘ziga xos jihati shundaki, ularda axborot berish bilan birga, muallifning munosabati, bahosi va muayyan masalaga doir qarashlari ham ifodalanishi mumkin. Shu xususiyat o‘quvchilarga matnning faqat yuzaki mazmunini emas, balki uning ichki mantiqini ham tahlil qilish imkonini beradi.

Ona tili darslarida bunday matnlar asosida quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantirish mumkin:

matnning asosiy g‘oyasi va muallif maqsadini aniqlash;

asosiy va ikkinchi darajali axborotlarni farqlash;

fakt, fikr, taxmin va baholash o‘rtasidagi tafovutni anglash;

muallif tomonidan keltirilgan dalillarning mantiqiylikini tekshirish;

sabab va oqibat munosabatlarini aniqlash;

turli nuqtayi nazarlarni qiyoslash;

o‘z munosabatini aniq, izchil va asoslangan tarzda ifodalash.

Mazkur ko‘nikmalar o‘quvchining tilga oid bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘laydi. Natijada matn tahlili grammatik yoki leksik birliklarni aniqlash bilangina cheklanmay, mazmunni anglash va mustaqil mushohada yuritish jarayoniga aylanadi.

Tanqidiy tafakkur axborotni shunchaki qabul qilish emas, balki uni savollar asosida tekshirish, mavjud ma‘lumotlarni o‘zaro solishtirish, fikrlarning asoslanganlik darajasini baholash va mantiqiy xulosaga kelishni anglatadi. O‘quvchilarda bunday tafakkurni shakllantirish uchun dars jarayonida tayyor xulosalarni berishdan ko‘ra, ularni mustaqil izlanishga undaydigan topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarga kitobxonlik, ekologiya, raqamli texnologiyalar, ona tiliga munosabat yoki yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish kabi mavzulardagi publitsistik maqolalarni taqdim etishi mumkin. Matn bilan ishlash jarayonida quyidagi savollar qo‘yiladi:

Muallif qanday muammoni ko‘targan?

Matnning asosiy g‘oyasi qaysi jummalarda ifodalangan?

Muallif o‘z fikrini qanday dalillar bilan asoslagan?

Matnda tekshirishni talab qiladigan yoki yetarlicha asoslanmagan fikrlar bormi?

Muammoni boshqa nuqtayi nazardan qanday izohlash mumkin?

Siz muallifning xulosasiga qo‘shilasizmi? Fikringizni qanday asoslay olasiz?

Bunday savollar o‘quvchini matnni faol o‘qishga, har bir fikrga e‘tibor bilan yondashishga va o‘z munosabatini asoslashga o‘rgatadi. Muhimi, o‘quvchining muallif fikriga qo‘shilishi yoki qo‘shilmasligi emas, balki uning o‘z pozitsiyasini mantiqiy dalillar yordamida izohlashi baholanadi.

Dalil, fikr va xulosa o‘rtasidagi munosabatni anglatish

O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda dalil, fikr va xulosa tushunchalarining o‘zaro munosabatini anglatish muhimdir. Ba‘zan o‘quvchilar o‘z qarashlarini bayon qiladilar, biroq uni tasdiqlovchi asoslarni keltirishda qiynaladilar. Ayrim hollarda esa shaxsiy munosabatni ishonchli fakt sifatida taqdim etishlari mumkin. Bunday holatlarning oldini olish uchun darslarda “Fikr – dalil – izoh – xulosa” modelidan foydalanish mumkin.

Fikr: muayyan masala yuzasidan bildirilgan asosiy qarash.

Dalil: fikrni qo‘llab-quvvatlovchi tekshiriladigan ma‘lumot, misol yoki asos.

Izoh: dalilning bildirilgan fikr bilan qanday bog‘liqligini tushuntirish.

Xulosa: fikr va dalillar tahlilidan kelib chiqadigan yakuniy natija.

Masalan, “Maktabda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish zarur” degan fikrni olaylik. O‘quvchi bu qarashni shunchaki takrorlash bilan cheklanmasdan, kitob o‘qishning lug‘at

boyli, matnni tushunish va mustaqil fikrlash bilan bog‘liq jihatlarini izohlashi, ishonchli manbalardan olingan ma’lumot yoki hayotiy misollar keltirishi mumkin. So‘ngra keltirilgan dalillarning fikrni qay darajada qo‘llab-quvvatlashini tushuntiradi. Ushbu yondashuv o‘quvchining fikrini mantiqiy izchillikda bayon etishiga yordam beradi. Shuningdek, dalilning mavjudligi bilan uning ishonchliligi bir xil tushuncha emasligini anglashiga zamin yaratadi.

Ona tili darslarida publitsistik matnlarning imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish uchun turli interfaol metodlarni qo‘llash tavsiya etiladi.

1. “Fakt yoki munosabat?” metodi.

O‘qituvchi matndan bir nechta jumlani tanlab beradi. O‘quvchilar ularni fakt, muallif munosabati, taxmin yoki umumlashtirish sifatida tasniflaydilar. Zarur hollarda fikrni tekshirish uchun qanday qo‘shimcha ma’lumot kerakligini ham tushuntiradilar. Bu metod axborotni tanqidiy qabul qilish va matn mazmunini chuqur anglash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

2. “Dalillar xaritasi” metodi.

O‘quvchilar matndagi asosiy fikrni markazga yozib, uning atrofida shu fikrni qo‘llab-quvvatlovchi dalillarni, qarshi fikrlarni va qo‘shimcha izohlarni joylashtiradilar. Keyin dalillarni kuchli, zaif yoki qo‘shimcha tekshiruv talab qiladigan guruhlarga ajratadilar. Bunda har bir baho asoslantirilishi lozim.

3. “Ikki nuqtayi nazar” metodi.

Bir mavzuga doir ikki xil qarash ifodalangan matnlar taqqoslanadi. O‘quvchilar mualliflarning maqsadi, dalillari, til vositalari va xulosalarini qiyoslaydilar. Masalan, raqamli texnologiyalarning ta’limdagi imkoniyatlari va ular bilan bog‘liq muammolar haqidagi maqolalarni o‘zaro solishtirish mumkin. Bu jarayon o‘quvchilarda muammoga bir tomonlama yondashmaslik ko‘nikmasini rivojlantiradi.

4. “Muallifga savol” metodi.

O‘quvchilar maqolani o‘qib, muallifga berish mumkin bo‘lgan uchta savol tuzadilar. Savollar matnda yetarlicha yoritilmagan jihatlar, dalillarning manbasi yoki ilgari surilgan xulosalarning asoslanganligiga qaratiladi. Ushbu metod savol tuzish madaniyatini va tadqiqotchilik yondashuvini shakllantiradi.

5. “Asoslangan munosabat” metodi.

Matn muhokamasidan so‘ng o‘quvchilar o‘z pozitsiyalarini qisqa yozma shaklda bayon qiladilar. Ular asosiy fikrni bildirishi, kamida bitta ishonchli dalil keltirishi, dalilni izohlashi va xulosa chiqarishi kerak. Bu topshiriq og‘zaki nutq bilan bir qatorda yozma nutqning mantiqiyli va izchilligini ham rivojlantiradi.

Publitsistik matnlar asosidagi mashg‘ulotlar uch bosqichda tashkil etilishi mumkin.

Birinchi bosqich – matnni o‘qishga tayyorgarlik. Bu bosqichda mavzu yuzasidan dastlabki savollar beriladi, o‘quvchilarning mavjud bilimlari aniqlanadi va matnni o‘qishdan ko‘zlangan maqsad belgilanadi.

Ikkinchi bosqich – matnni tahlil qilish. O‘quvchilar asosiy g‘oyani aniqlaydilar, muhim fikrlarni ajratadilar, dalillarni baholaydilar va muallif pozitsiyasini sharhlaydilar. Juftlikda yoki kichik guruhlarda ishlash orqali turli qarashlarni taqqoslash imkoniyati yaratiladi.

Uchinchi bosqich – mustaqil xulosa va refleksiya. O‘quvchilar matn yuzasidan o‘z xulosalarini yozadilar, fikrlarini dalillar bilan asoslaydilar va muhokama davomida qaysi qarashlari o‘zgargani yoki aniqlashganini izohlaydilar.

Ushbu bosqichlar o‘quvchining matnni tushunishdan boshlab, uni baholash va mustaqil fikr ishlab chiqishgacha bo‘lgan faoliyatini izchil tashkil etishga yordam beradi.

O‘quvchilar faoliyatini baholash mezonlari

Publitsistik matnlar asosida ishlash samaradorligini aniqlash uchun faqat yakuniy javobni emas, balki fikrlash jarayonini ham hisobga olish zarur. Shu maqsadda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Matnning asosiy g‘oyasini to‘g‘ri aniqlash.

Fakt va subyektiv munosabatni farqlash.

Keltirilgan dalillarning mavzuga muvofiqligini baholash.

Fikrlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishni izohlash.

Mustaqil xulosa chiqarish.

O‘z qarashini og‘zaki va yozma shaklda aniq ifodalash.

Muqobil fikrlarni tinglash va ularga hurmat bilan munosabat bildirish.

Baholash jarayonida o‘quvchining shaxsiy qarashlari emas, balki fikrini qay darajada asoslagani, dalillardan qanday foydalangani va xulosasining mantiqiyliги ustuvor mezon sifatida olinishi lozim. Bu yondashuv erkin fikrlash muhitini yaratadi va o‘quvchilarning munozarada faol qatnashishiga yordam beradi.

Shuningdek, o‘quvchilarning dastlabki va yakuniy yozma ishlari o‘zaro qiyoslanishi mumkin. Bunda fikrlarning izchilligi, dalillarning aniqligi, xulosalarning asoslanganligi hamda matn bilan ishlashdagi mustaqillik kabi ko‘rsatkichlarga e‘tibor qaratiladi. Agar bunday qiyoslash amaliyotda o‘tkazilsa, uning natijalari o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini baholash uchun xizmat qiladi.

Xulosa. Ona tili darslarida publitsistik matnlardan foydalanish o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish bilan birga, tanqidiy tafakkur, axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun ham keng imkoniyat yaratadi. Bunday matnlarning mazmuniy va uslubiy xususiyatlari o‘quvchilarni

ijtimoiy masalalar yuzasidan mushohada yuritishga, turli qarashlarni taqqoslashga va o‘z pozitsiyasini asoslashga undaydi.

Ta’lim jarayonida “Fikr – dalil – izoh – xulosa” modeli, “Fakt yoki munosabat?”, “Dalillar xaritasi”, “Ikki nuqtayi nazar” kabi metodlardan foydalanish matn tahlilini faol fikrlash jarayoniga aylantirishi mumkin. Buning uchun tanlanadigan materiallar o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos, mazmunan tushunarli, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishga imkon beradigan va ishonchli manbalarga tayangan bo‘lishi kerak.

Umuman olganda, publitsistik matnlar bilan maqsadli ishlash ona tili ta’limining kommunikativ va tafakkurga yo‘naltirilgan imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada o‘quvchilar nafaqat o‘z fikrini ravon ifodalashga, balki uni asoslash, boshqa qarashlarni tahlil qilish va dalillarga tayangan holda mustaqil xulosa chiqarishga ham o‘rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’limning ona tili faniga oid amaldagi davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturlari.
2. UNESCO. Media and Information Literacy: Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO, 2011.
3. G‘ulomov A., Qodirov M. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Universitet, 2001.
4. Narxodjayeva X., Rahmatullayeva Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Qarshi, 2024.